

UDK 811.163.6'366.52'374:81'27

Nina Ledinek

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

nledinek@zrc-sazu.si

SPOL V SLOVENSKIH ENOJEZIČNIH SPLOŠNIH RAZLAGALNIH SLOVARJIH KOT SLOVNIČNA IN DRUŽBENA KATEGORIJA

V prispevku razmišljamo o spolu v slovenskih enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjih, pri čemer ugotavljamo, da tako kategorija slovničnega spola kot spol kot družbena danost pomembno vplivata na izbor podatkov, ki jih v slovarski opis vključujemo, in na njihovo strukturiranje v slovarskem sestavku. Ob tem opozarjamo, da je treba biti pri oblikovanju temeljnih slovarskih priročnikov družbeno zelo občutljiv, saj jih uporabniki običajno dojemajo kot avtoritativna dela, ki odsevajo pojmovni svet jezika.

Ključne besede: spol, leksikografija, politična korektnost

The article discusses the category of gender in general monolingual explanatory dictionaries of Slovenian. Both the category of grammatical gender and the category of gender as a social phenomenon exert influence on the choice of data that are included in a lexicographic description and their structure in a dictionary entry. I emphasize the fact that the creation of dictionaries requires a high degree of social sensitivity, since users tend to perceive them as authoritative works reflecting the conceptual system of the language.

Keywords: gender, lexicography, political correctness.

1 Uvod

O spolu v jeziku so slovenski jezikoslovci sprva razpravljali zlasti kot o slovnični kategoriji (npr. Lenček 1972; Toporišič 1981; Toporišič 2000; prim. Doleschal 2015), v zadnjih desetletjih pa se o tej kategoriji precej razmišlja v kontekstu spolno občutljive rabe jezika in analiziranja družbenih razmerij. Raziskovalci med drugim problematizirajo koncept nezaznamovanosti oz. generičnosti moškega slovničnega spola (npr. Kozmik in Jeram 1995; Stabej 1997; Kranjc in Ožbot 2013; Vičar in Kern 2017; Popič in Gorjanc 2018), se osredotočajo na raziskovanje rabe in tvorbe poimenovanj za osebe ženskega spola v slovenščini (npr. Vidovič Muha 1997; Markežič 2018) in raziskujejo, kako se v jezikovni rabi odražajo družbena razmerja med spoli in razmerja družbene moči sploh ter kako se ta razmerja kažejo v referenčnih jezikovnih priročnikih (npr. Kržišnik 1997; Gorjanc 2005; Gorjanc 2007; Gorjanc 2017; Bednarska 2013; Kern 2015). S tem se slovensko jezikoslovje pridružuje izjemno kompleksnemu, občutljivemu in interdisciplinarnemu področju raziskav o spolu v jeziku, ki so se pojavile konec 60. in se v svetu uveljavile v 70. letih 20. stoletja, v slovenskem prostoru pa sredi 90. let 20. stoletja (Kozmik in Jeram 1995).

V prispevku opozarjamo, da ima v leksikografiji spol pomembno vlogo, saj vpliva tako na izbor podatkov, ki jih v slovarski opis vključujemo, kot na njihovo strukturiranje v slovarskem sestavku, pri čemer to velja za spol kot slovnično kategorijo in kot družbeno danost. Namen prispevka ni celostna predstavitev problematike spola v slovenskih enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjih, ampak želimo ob analizi slovarskega opisa ob izbranih primerih nakazati tudi redakcijske dileme, povezane s spolom kot slovnično kategorijo in družbenim pojavom.

2 Spol v slovenskih enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjih kot slovnična kategorija

Spol kot sistemska kategorija, ki ključno vpliva na sintagmatske lastnosti slovenskega jezika (Toporišič 2000: 266; Doleschal 2015), je za slovenske enojezične splošne razlagalne slovarje pomembna, saj sta od nje odvisni tako makro- kot mikrostrukturna organizacija podatkov. Z vidika makrostrukturne ureditve je kategorija slovničnega spola odločilna pri prepoznavanju in določanju homonimije. Enote tipa *sled*, *čembalo*, *vodja* ipd., pri katerih je iz sobesedila razvidno, da so dveh spolov, so namreč v vseh izdajah *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*¹ obravnavane kot homonimne. Navedene so v ločenih slovarskih sestavkih, tudi kadar se razlikujejo samo oz. predvsem v kategoriji slovničnega spola (Uvod v SSKJ², § 19; Gliha Komac et al. 2015: 9–11). V samostojnih slovarskih sestavkih so prikazane tudi iztočnice tipa *sandal* – *sandala*, *cajteng* – *cajtenge* ipd. Kategorija slovničnega spola torej odločilno vpliva na to, ali bo beseda v slovenskih enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjih obravnavana na iztočnični ravni (kot ena ali dve iztočnici) in na katerem mestu med homonimnimi iztočnicami bo navedena, s tem pa posredno tudi na predstavo uporabnikov slovarja o tem, kaj je beseda in ali gre pri enotah tipa *vos* (m. sp.) – *vos* (ž. sp.) oz. *copat* – *copata* za dve različni besedi ali za eno dvojnično besedo. Predstavljena slovarska rešitev namreč ni univerzalna, niti z vidika tipološko sorodnih jezikov. V najnovjšem slovaškem enojezičnem razlagalnem slovarju (*Slovník súčasného slovenského jazyka*, 2006–) so podobne iztočnice obravnavane v okviru slovarske mikrostrukture, kot oblikoslovne dvojnice (prim. Jarošová 2015: 105–106).

Od kategorije slovničnega spola je odvisna tudi mikrostrukturna ureditev slovenskih enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjev, zlasti pri navajanju ponazarjalnega gradiva. Kolokatorji pri pridevniških iztočnicah so v eSSKJ razvrščeni (tudi) na podlagi njihovega slovničnega spola, podobno velja za organizacijo ponazarjalnih zgledov zlasti pri pridevniških in prislavnih iztočnicah v SSKJ in SSKJ² (Silvester 1978: 67–68).

Eno od aktualnih vprašanj v jezikoslovju, povezanih s širšo opredelitvijo kategorije spola v jeziku, je vprašanje nezaznamovanosti slovničnih spolov.² V skladu z

¹ V nadaljevanju prispevka bo prva izdaja slovarja opredeljena kot SSKJ, druga izdaja kot SSKJ², tretja izdaja pa kot eSSKJ.

² Nezaznamovanost je treba razumeti ne kot odsotnost kategorije, ampak, v konkretnih primerih, kot njeno nerelevantnost. Oblika za moški spol (enako pa npr. velja tudi za obliko za srednji spol) tako lahko dejansko označuje moški slovnični spol ali pa o spolu nič ne pove (Vidovič Muha 2000: 32; Vidovič Muha 2006: 34).

uveljavljenimi teoretskimi koncepti (Toporišič 2000: 266; Lenček 1972; Vidovič Muha 2006: 34) in zlasti leksikografsko tradicijo so v slovenskih enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjih pridevniške iztočnice navedene v generičnem moškem spolu ednine. V povezavi s kategorijo slovničnega spola pa se ob redakciji teh iztočnic pojavljajo konceptualne zadrege. Konverznost je namreč v slovenskih enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjih praviloma izkazana na ravni slovarskih pomenov in podiztočnic, ne pa na iztočnični ravni (Uvod v SSKJ², § 21; Gliha Komac et al. 2015: 40–46). Ob taki zasnovi slovarjev se z vidika kategorije slovničnega spola zastavlja konceptualno vprašanje, kako v slovarju čim bolj razumljivo in hkrati strokovno korektno izkazati, kako se uporabljajo posamostaljene pridevniške besede, ne da bi se podatki preveč podvajali. V nekaterih primerih je raba posamostaljenih enot glede na spol (lahko pomenskorazlikovalna (npr. *belo* 'vino'), pri drugih pomenih (zlasti če se realizirajo predvsem v množini) tovrstnih »omejitev« ni (npr. *stari*: stari so posedli okrog peči). Če se zaradi korektne obravnave družbenih razmerij med spoli v slovarju in konceptualne enotnosti slovarja odločimo za ločeno navajanje posamostaljenih enot tipa *invalidni* in *invalidna*, da bi jih lahko razlagali z razlagami tipa 'kdor ...' in 'ženska, ki ...', ali to pomeni, da je treba ločeno navajati in razlagati posamostaljene besede vseh treh slovničnih spolov (npr. *staro*: staro in mlado je plesalo)?

Nakazali smo le nekaj redakcijskih dilem, ki kažejo, kako pomembna je kategorija slovničnega spola za umeščanje jezikovnih podatkov v strukturo slovarskega sestavka. Kljub temu pa se zdi, da z vidika izbora in organizacije podatkov v slovarju kategorija slovničnega spola vzbuja precej manj dilem kot izkazovanje spola kot družbene danosti.

3 Spol v slovenskih enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjih kot družbena danost

V nadaljevanju se osredotočamo na širšo problematiko spola kot »družbene konstrukcije posameznikov o posameznikih v jeziku in družbenih praksah« (Kranjc in Ožbot 2013: 233), pri čemer analiziramo, kako se družbena razmerja med spoloma oz. spoli, kot jih prepoznavamo iz jezikovne rabe, projicirajo v slovenske enojezične splošne razlagalne slovarje na ravni izbora iztočnic, tipologije slovarskih razlag, izbranih kolokatorjev ter ponazarjalnih zgledov.

Želeli bi poudariti, da razumemo enakovreden prikaz družbenih spolov v slovarju kot zelo pomemben, saj so normativni jezikovni priročniki, zlasti temeljni razlagalni slovarji jezika, v družbi običajno prepoznani kot avtoritativna dela, ki naj bi ponazarjala pojmovni svet jezika (prim. Gliha Komac et al. 2015: 1). Pri njihovem oblikovanju je zato treba biti še posebej preudaren in družbeno občutljiv (Béjoint 2000: 120–124). Ob tem pa je treba opozoriti, da se avtorji slovarskih priročnikov ob redakciji nenehno soočajo z dilemo, kako oblikovati tak jezikovni opis, da bodo interpretirani jezikovni podatki v čim večji meri odsevali realno jezikovno rabo – pri čemer se je treba zavedati, da se v rabi odražajo v določenem obdobju uveljavljena družbena razmerja, pojmovni svet jezika pa se izrisuje zlasti prek prizme družbeno vplivnih in močnejših skupin, pogosto na račun stigmatiziranja družbeno šibkejših. Po drugi strani naj bi slovarski

opis odražal nekakšen ideal, demokratične vrednote, h kateremu kot družba stremimo (Gorjanc 2005: 197–199; Kern 2015: 146). Kot se dokazuje pri redakcijskem delu, sta zahtevi na neki način kontradiktorni, uporabniki pa kljub temu pričakujejo, da bo slovar sočasno udejanjal obe.

3.1 Spol z vidika izbora slovarskih iztočnic in tipologije slovarskih razlag

Najočitnejše razlike med prvo in naslednjima izdajama *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* se z vidika spola kažejo pri vključevanju in razlaganju leksemov, ki poimenujejo osebe ženskega spola. V SSKJ so taka poimenovanja večinoma razložena s sklicevalno razlago tipa 'ženska oblika od ...'³ (npr. *dentistka* 'ženska oblika od *dentist*'), in to tudi v primerih, ko gre v besedotvornem pogledu za tvorjenke iz vzporedne podstave (npr. *pevec* – *pevka*; *trgovec* – *trgovka*), na kar opozarja že A. Vidovič Muha (1997: 72). Od *Slovarja novejšega besedja slovenskega jezika* (v nadaljevanju: SNB) naprej sklicevalnih razlag za lekseme, ki poimenujejo osebe ženskega spola, v slovenski splošni leksikografiji ni več (Kern 2015: 148). Te iztočnice imajo običajne, nesklicevalne slovarske razlage (npr. *astronavtka* 'ženska, ki je usposobljena za vesoljske polete').

V zvezi z navedenim se zastavlja konceptualno vprašanje, kako naj bodo v splošnem razlagalnem slovarju razložene iztočnice, ki poimenujejo osebe in so moškega slovničnega spola, če z njimi v generičnem smislu (lahko) poimenujemo tudi osebe ženskega spola, npr. *učitelj*. V vseh izdajah *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* imajo tovrstne iztočnice praviloma razlago tipa 'kdor ...'⁴ (npr. *čembalist* 'kdor igra čembalo, navadno kot poklicni glasbenik'), ki kaže na nevtralnost, generičnost moškega slovničnega spola – eksplicitno pa ne vključujejo razlag tipa 'moški, ki ...', ki bi bile vzporedne razlagam poimenovanj za osebe ženskega spola. Predpostavlja se torej, da je implicitno nakazani pomen uporabnikom intuitivno razumljiv in da ga (iz praktičnih razlogov) ni treba posebej izpostavljati.⁵ Z redakcijskega vidika je prednost prikazane rešitve v tem, da pri analizi gradivskih virov in interpretaciji podatkov ni treba razločevati med zgledi, v katerih je uporabljen generični moški spol, in zgledi, ki se nanašajo le na osebe moškega spola, saj je tovrstno ločevanje pogosto zelo zahtevno ali celo nemogoče. Posledično je v slovarju izjemno zahtevno korektno izkazovati tipične kolokatorje in besedilne zglede za oba potencialna pomena leksema. Predstavljena redakcijska rešitev pa seveda ni edina možna. V hrvaškem spletnem slovarju *Mrežnik* so tipološko enake iztočnice razložene z razlagami tipa 'oseba ali moški, ki ...',⁶ ki pa bi jih z vidika izkazovanja razmerij med spoli v slovarju prav tako lahko dojemali kot problematične.

Kljub odločitvi redaktorskih kolektivov vseh izdaj *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, da se pri iztočnicah tipa *učitelj*, *golfist*, *astmatik* ipd. načeloma navaja zgolj razlaga

³ Razen če gre za pomen, drugačen od pomena vzporednega poimenovanja za osebo moškega spola.

⁴ Prikazana rešitev je seveda neposredno problematična vsaj ob navajanju kolokatorjev in zgledov tipa *učitelji* in *učiteljice* ipd.

⁵ Kot ugotavlja Vidovič Muha (1997: 69), je torej nevtralnost moškega spola v slovarju sicer razumljena kot odraz družbenih danosti, ki pa ga je treba ločiti od takšne identifikacije te danosti, da je zabrisano razmerje med vzrokom (družbenim stanjem) in posledico (jezikovnim izrazom).

⁶ Za podatek se zahvaljujem Lani Hudeček in Milici Mihaljevič.

za generični pomen, pa so enote tipa *prostitut*, *gospodinjec* in tudi *copatar* ('moški, ki je preveč uslužen in se pusti voditi drugim, zlasti v partnerskem razmerju'), ki se, sodeč pa analiziranih gradivskih virih, nanašajo samo na poimenovanje oseb moškega spola, v vseh izdajah slovarja razložene z razlago tipa 'moški, ki ...',⁷ saj niti SSKJ pri samostalniki, ki poimenujejo (samo) osebe moškega spola, sklicevalnih razlag nima (Vidovič Muha 1997: 74). Konceptualna zadrega z vidika razlaganja in hierarhizacije pomenov pa se pojavlja pri iztočnicah tipa *klekljar*, *samohranilec* ipd., pri katerih je iz gradiva razvidno, da večinoma poimenujejo osebe moškega spola, ne velja pa to za vse primere. Gre za lekseme, ki se nanašajo predvsem na dejavnosti, ki so jih izhodiščno opravljale zlasti ženske, kasneje pa so se zaradi družbenih sprememb z njimi začeli ukvarjati tudi moški. Pri takih iztočnicah sta v eSSKJ navedeni tako generična razlaga tipa 'kdor ...' kot razlaga tipa 'moški, ki ...', pri čemer je na raven pomena uvrščena tista, ki se je glede na analizo gradiva za posamezni leksem izkazala za relevantnejšo. Druga razlaga ima status podpomena.

<p>sámohranílec sámohranílca <i>samostalnik moškega spola</i> [sámohranílec sámohranílca] in [sámohranílec sámohranílyca]</p> <p>1. kdor v enostarševski družini preživlja, vzgaja otroka</p> <p>1.1. moški, ki v enostarševski družini preživlja, vzgaja otroka</p> <p>ETIMOLOGIJA: ↑sam + ↑hranilec</p> <p>klékljar klékljarja <i>samostalnik moškega spola</i> [klékljar]</p> <p>1. moški, ki kleklja</p> <p>1.1. kdor kleklja</p> <p>ETIMOLOGIJA: ↑klekljati</p>
--

Slika 1: Hierarhija pomenov pri iztočnicah tipa *samohranilec* in *klekljar* v eSSKJ.

Zelo aktualno je v sodobni leksikografiji tudi vprašanje, v kolikšni meri naj se udejanja pozitivna diskriminacija leksemov, ki poimenujejo osebe ženskega spola, v smislu njihovega vključevanja v slovar – tudi če so v rabi manj uveljavljeni in ne dosegajo siceršnjega frekvenčnega praga za obravnavo v slovarju (Hudeček in Mihaljevič 2018: 112). Zaradi želje po čim bolj korektnem slovarskem opisu in zaradi izkazanih uporabniških potreb⁸ so v eSSKJ vključeni tudi v rabi nekoliko manj uveljavljeni taki leksemi. Ob tem pa smo soočeni z dilemo, kako poimenovanja za osebe ženskega spola leksikografsko korektno opisati, saj imajo v gradivskih virih pogosto premalo pojavitev,

⁷ Za ekspresivna poimenovanja tipa *harpija*, *mrha*, *maček* ipd. ki so se, sodeč po analiziranem gradivu, večinoma nanašala na osebe enega spola, so se v slovenskih enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjih uporabljale tudi razlage tipa 'kdor [...], zlasti ženska' oz. '[...] človek, zlasti moški' (npr. *lišica* ekspr. zvit, prebrisan človek, zlasti ženska; *bebetulja* slabš. kdor nespametno, nepremišljeno govori, zlasti ženska; *žival* ekspr. surov, hudoben človek, zlasti moški). Takemu razlagalnemu tipu se velja izogibati, zastavlja pa se vprašanje, ali in kako se je stereotipiziranju pri teh leksemih mogoče izogniti na ravni ponazarjalnih zgledov.

⁸ Opozarjamo na številna vprašanja v zvezi s tvorbo, rabo in normativno vrednostjo poimenovanj za osebe ženskega spola, ki jih uporabniki zastavljajo v Jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

da bi na njihovi podlagi lahko zares ocenili, kakšna je njihova aktualna raba v jeziku. Uporabiti je sicer mogoče sistemski pristop in pri poimenovanjih za osebe ženskega spola navesti vse tiste pomene, ki so navedeni pri vzporednih poimenovanjih za osebe moškega spola,⁹ če je potrditve zanje v gradivskih virih mogoče najti, vendar se leksikograf ob takšni rešitvi sprašuje, ali ni dosegel ravno nasprotnega učinka od želenega – opis poimenovanj za osebe ženskega spola je pri takem pristopu »modeliran« po opisu poimenovanj za osebe moškega spola, načelo izkazovanja enakovrednih razmerij med spoli v slovarju pa je pri predstavljenih leksemih še toliko težje uresničevati, ker se je zaradi omejenosti besedilnih zgledov pri ponazarjanju rabe pogosto praktično nemogoče izogniti stereotipiziranju.

3.2 Spol z vidika ponazarjalnega gradiva

Zgledi rabe so najmanj objektiviziran del slovarjev, v katerem pride ideologija družbe, pa tudi slovarskega kolektiva, najbolj do izraza (Gorjanc 2005: 205; Kern 2015: 147). Analiza razlag in zgledov rabe za besedišče, s katerim poimenujemo pripadnike nekaterih stigmatiziranih družbenih skupin, v slovenskih slovarskih priročnikih je bila že opravljena (Gorjanc 2005; Kern 2015; Gorjanc 2017), pri čemer je bilo ugotovljeno, da zlasti starejši priročniki (SSKJ, Verbinčev *Slovar tujk*), ki so nastajali v času, ko se leksikografska praksa z vprašanji politične korektnosti (praviloma) še ni ukvarjala, v posameznih slovarskih sestavkih vključujejo podatke, ki so danes neposredno žaljivi (Gorjanc 2005: 203–206). Raziskave hkrati kažejo, da je bil v sodobnejših priročnikih, tj. v SNB in SSKJ², slovarski opis z vidika izkazovanja razmerij med spoli in družbenih razmerij sploh pomembno izboljššan (Kern 2015: 148–152).

Ker pa je razmerja med spoli smiselno opazovati z vidika korpusa ponazarjalnega gradiva v celotnem slovarju, ne le pri najbolj občutljivih iztočnicah, v prispevku analiziramo, kakšno je z vidika kategorije spola ilustrativno gradivo v slovenskih enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjih pri pomensko manj specifičnih iztočnicah. Za analizo smo zbrali 13 samostalnikov, 8 glagolov in 7 pridevnikov, za katere sodimo, da bi se pri njih lahko kazale razlike na ravni opisa z vidika spola, ne sodijo pa na specifično pomensko področje. Zanimalo nas je, kakšno je pri posamezni iztočnici razmerje med zgledi, ki se nanašajo na osebe ženskega oz. moškega spola,¹⁰ ter v kolikšni meri priročniki utrjujejo stereotipno predstavo o »moških« oz. »ženskih« dejavnostih ter lastnostih. Podatke iz slovarskih priročnikov smo primerjali s stanjem v referenčnem korpusu Gigafida.¹¹ Nabor izbranih iztočnic in tabelarni prikaz podatkov prinaša preglednica 1.

⁹ Le redko je v gradivskih virih mogoče prepoznati pomene, ki so značilni le za poimenovanja oseb ženskega spola in jih vzporedna poimenovanja za osebe moškega spola nimajo. Primer takšnega leksema je npr. *čistunka*, ki izkazuje tudi pomen 'ženska, ki se ji pripisuje pomanjkanje zanimanja za spolnost'.

¹⁰ Določnost po spolu je bila izražena leksikalno in/ali oblikoslovno (npr. z rabo glagolske oblike). Med zglede, ki smo jih opredelili kot po spolu nedoločene, smo šteli tiste, pri katerih iz (ožjega) sobesedila ni bilo mogoče določiti, na kateri spol se nanašajo, in tiste, pri katerih gre za rabo generičnega moškega spola.

¹¹ Pregledanih je bilo 100 naključnih konkordanc za vsako izbrano iztočnico. Ker so v okviru pregledanih konkordanc realizirani različni pomeni iztočnice, ker so med enotami tudi napačno razvrščeni (napačno strojno označene leme) in nerelevantni primeri in ker se je ob določenih zgledih do spola, na katerega se zgled nanaša, težko opredeliti, je predstavljena razmerja treba razumeti kot okvirna.

Preglednica 1: Razmerja med zgledi, ki se nanašajo na ženski in moški spol, v slovenskih enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjih in v korpusu Gigafida.

iztočnica	moški eSSKJ/SSKJ2/SSKJ **GF	ženski eSSKJ/SSKJ2/SSKJ **GF	Nedoločeno eSSKJ/SSKJ2/SSKJ **GF
<i>afektiran</i>	0/0/0 **15	4/2/2 **33	2/2/2 **52
<i>afna</i> 'kdor se obnaša izumetničeno'	0/0/0 **0	1/1/1 **2	0/0/0 **2
<i>alma mater</i>	2/0/0 **11	0/0/0 **2	3/1/1 **87
<i>bioenergija</i> 'univerzalna kozmična energija'; 'metoda alternativnega zdravljenja'	2/0/0 **13	0/0/0 **8	3/1/1 **64
<i>bahati se</i> 'pretirano se hvaliti'	4/0/0 **33	2/1/1 **7	10/5/5 **26
<i>briti</i> 'odstranjevati dlake'	7/3/3 **28	2/0/0 **12	3/3/3 **5
<i>cepetati</i> 'slišno udarjati z nogami ob tla'; 'izražati močno občutje'; 'nemirno se prestopati'	3/0/0 **19	4/0/0 **22	10/3/3 **37
<i>čivkati</i> (pomeni, ki se nanašajo na govorjenje, delovanje človeka)	1/0/0 **2	2/1/1 **1	6/2/2 **4
<i>čistiti</i>	0/0/0 **5	0/0/0 **7	39/15/15 **83
<i>čutara</i>	0/0/0 **33	2/0/0 **14	4/4/4 **53
<i>dlakocepiti</i>	1/2/2 **15	0/0/0 **6	3/0/0 **79
<i>duhovičiti</i>	1/3/3 **40	0/0/0 **17	6/3/ 3**43
<i>enakopraven</i>	0/0/0 **1	0/0/0 **2	24/5/5 **97
<i>enologija</i>	0/0/0 **31	0/0/0 **7	5/7/0 **62
<i>grafologija</i>	1/0/0 **11	3/0/0 **6	5/1/1 **83
<i>jota</i>	1/0/0 **9	1/0/0 **10	11/1/1 **76

<i>jeznorit</i>	4/0/0 **42	0/1/0 **7	3/3/3 **47
<i>klobuk</i> 'pokrivalo'	10/2/2 **26	7/1/1 **16	8/12/12 **36
<i>krtačiti</i>	0/0/0 **11	3/0/0 **30	8/2/2 **57
<i>mladoleten</i>	4/0/0 **15	0/0/0 **13	8/3/3 **72
<i>ornitologija</i>	2/1/0 **25	0/0/0 **1	2/0/0 **74
<i>popizditi</i>	3/1/ni iztočnice **45	0/0/ni iztočnice **13	2/1/ni iztočnice **15
<i>smetišnica</i>	0/0/0 **27	1/0/0 **24	1/2/2 **49
<i>strojepisje</i>	0/0/0 **11	2/0/0 **17	4/4/4 **72
<i>špičak</i> 'čevlji'	1/0/0 **22	2/0/0 **25	1/1/1 **26
<i>talent</i> 'nadarjenost'	11/0/0 **23	5/0/0 **16	20/7/7 **56
<i>žajfast</i> 'pretirano čustven'	0/0/ni iztočnice **13	1/1/ni iztočnice **25	1/1/ni iztočnice **69
<i>žlampati</i> 'veliko, hlastno piti, zlasti alkoholne pijače'	5/1/1 **34	1/0/0 **5	3/4/ 4**58

Analiza, izvedena sicer na razmeroma majhnem vzorcu slovarskih sestavkov, kaže, da so z vidika izkazovanja razmerij med spoloma oz. spoli ponazarjalni zgledi pri večini analiziranih iztočnic v splošnem primerni. Število zgledov, ki se nanašajo na osebe ženskega in moškega spola, je pri večini leksemov dokaj uravnoteženo (in skladno z razmerji v Gigafidi), prevladujejo pa po spolu nedoločeni zgledi.¹² Kljub navedenemu pa bi bilo metodologijo izbora ponazarjalnih zgledov smiselno še nadgrajevati. Kot ugotavlja že Bednarska (2013), so namreč posamezni zgledi (npr. *afna*: Na fotografiranjih se mnogokrat zmrduje in obnaša kot najstniška afna, čeprav se je za opravljanje poklica manekenke odločila sama.; *žlampati*: Ko sem žlampal pivo, me ni odžejalo, bil sem pa korajžen in naslednji dan na smrt bolan.) stereotipni, razmerja med zgledi, ki se nanašajo na moški in ženski spol, pa pri nekaterih iztočnicah nakazujejo, da določene dejavnosti ali lastnosti v večji meri pripisujemo osebam ženskega ali moškega spola (oznaka *afna* je tako, sodeč po zgledih, večkrat pripisana osebam ženskega spola, z ženskim spolom povezujemo tudi *afektiranost*, pri iztočnicah *popizditi* in *žlampati* pa

¹² Pri SSKJ in SSKJ² je to pogosto posledica navajanja iztržkov.

so večkrat navedeni zgledi, ki se nanašajo na osebe moškega spola). Za kolokatorje v eSSKJ po drugi strani ni mogoče reči, da utrujejo stereotipno podobo o »moških« in »ženskih« dejavnosti ali lastnostih.

Ob tem opozarjamo na (morda na prvi pogled nenavadno) dejstvo, da so razmerja nekoliko bolj uravnotežena v SSKJ in SSKJ², a v najnovejšem slovenskem enojezičnem razlagalnem slovarju se je vključitvi zgledov, ki opisujejo stereotipne (ali družbeno nezaželenne) situacije, velikokrat težko izogniti zaradi dejstva, da nestereotipnih ali drugače primernih zgledov, ki bi ustrezali tudi drugim kriterijem uvrstitve v slovar,¹³ v gradivskih virih pogosto ni ali pa jih je izjemno malo (za eSSKJ je bila namreč sprejeta konceptualna odločitev, skladna s sodobno leksikografsko prakso, da bodo v njem navedeni le realni zgledi jezikovne rabe iz korpusnih virov, ne pa abstrahirani iztržki¹⁴), kar opozarja na dejstvo, da stanja slovarskega opisa ne bi smeli neposredno povezovati zgolj z družbeno (ne)občutljivostjo slovarskega kolektiva, kot je mogoče včasih sklepati iz analiz (prim. Gorjanc 2017: 109; Gorjanc in Popič 2018: 332; Bednarska 2013). V primerih, ko ustreznih besedilnih zgledov po presoji urednikov ni, bi jih bilo sicer mogoče izpustiti, sicer je slovaropisec potisnjen v paradoksalno situacijo, ko mora poiskati »politično čim bolj korekten zgled med politično popolnoma nekorektnimi« (Kern 2015: 149), a tudi ta rešitev ima pomanjkljivosti. Težko jo je namreč objektivizirati v metodološkem smislu, hkrati pa nekako nasprotuje namenu razlagalnega slovarja.

Načelo pozitivne diskriminacije ponazarjalnega gradiva z vidika izkazovanja razmerij med spoli in družbenih razmerij sploh je v slovarjih vsekakor smiselno udejanjati. Težava pa je, da je med realno jezikovno rabo, kot jo odlikavajo sodobni korpusni viri, in družbenim idealom, za katerega si v slovarju običajno prizadevamo, pogosto očiten razkorak, na kar opozarjajo številni avtorji (Hudeček in Mihaljević 2018: 109–111). Diskrepanca med tipičnim besedilnim okoljem leksema v razmerju do družbenega ideala se pogosto kaže prav pri poimenovanjih oseb ženskega spola (prim. Gorjanc 2007: 176–177), ki imajo pogosto zelo drugačno besedilno okolje kot vzporedna poimenovanja za osebe moškega spola. Za primer navajamo deset najbolj tipičnih pridevniških kolokatorjev ob besedah *natakar* in *natakarica* (slika 2). Za oris problematike, s katerim se pogosto srečujemo leksikografi, navajamo še besedno skico¹⁵ leme *mladoletnica* (slika 3).

Ker je jezikovna raba pogosto zelo drugačna od družbenega ideala, tudi z vidika izkazovanja razmerij med spoli, je temeljna naloga vsakega leksikografskega kolektiva, da razreši konceptualno vprašanje, kakšen naj bo metodološki pristop pri izbiri ponazarjalnega gradiva v slovarju v primerih, ko bi tipične kolokatorje in zglede lahko

¹³ Ustrezen ponazarjalni zgled mora biti avtentičen, informativen, čim bolj razumljiv in razmeroma kratek. Izkazovati mora rabo leksema v tipičnem slovnično-pomenskem okolju, tudi z vidika zvrstnosti, poleg tega pa ne sme vključevati manj znanih besed, deiktov, pravopisnih napak, lastnih imen ipd. (prim. Gliha Komac et al. 2015: 53).

¹⁴ Te v eSSKJ pravzaprav predstavljajo tipični kolokatorji iztočnice po posameznih skladenjskih strukturah.

¹⁵ Uporabljena je slovnična besedna skica, ki je bila na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU oblikovana za redakcijo slovarskih sestavkov eSSKJ. Kolokatorji po posameznih gramrelih so navedeni glede na njihovo absolutno frekvenco v korpusu Gigafida.

Preglednica 2: Tipični kolokatorji lem *natakarica* in *natakar*

pridevnik + <i>natakarica</i>	pridevnik + <i>natakar</i>
<i>brhka</i>	<i>uslužen</i>
<i>prсата</i>	<i>ustrežljiv</i>
<i>mična</i>	<i>neprijazen</i>
<i>debelušna</i>	<i>čeden</i>
<i>ustrežljiva</i>	<i>z dolgočasen</i>
<i>temnolasa</i>	<i>prijazen</i>
<i>z dolgočasena</i>	<i>nasmejan</i>
<i>simpatična</i>	<i>postaven</i>
<i>čedna</i>	<i>komunikativen</i>
<i>prijazna</i>	<i>vljuden</i>
<i>seksi</i>	<i>izkušen</i>
<i>privlačna</i>	<i>ljubezniv</i>

mladoletnica (samostalnik)

Gigafida frekvenca = 1,778 (1.26 na milijon)

WBZ	gbz	1.615	0.80	sbz	SBZ2	307	4.60	pbz	SBZ	220	1.00	sbz z SBZ	193	18.40	priredje	153	1.70
posiliti	26	4.20		posilstvo	36	10.58		mlad	20	0.43		odnos	77	5.57	mladoletnik	32	9.35
nadlegovati	11	2.60		zloraba	28	5.73		odrasel	9	3.09		seks	36	8.90	enodnevnica	9	10.25
izsiljevati	9	1.91		ličinka	27	9.72		noseč	6	5.51		razmerje	8	4.63	zloraba	8	5.59
seksati	9	1.86		prostitucija	14	10.28		pogrešan	5	4.74		škandal	7	7.50	nosečnica	5	6.35
obtožiti	9	0.35		nadlegovanje	9	8.29		zaprt	5	1.51		občevanje	5	8.08	ženska	5	2.07
družiti	9	0.11		zlorabljanje	6	7.70		zlorabljen	4	5.75		afera	5	5.10	vrbnica	4	9.62
zlorabljati	8	1.40		splav	4	7.81		razgaljen	4	5.26		postelja	3	5.11	otrok	4	0.61
otipavati	7	3.49		pupa	3	8.02		gol	4	1.97		druženje	3	3.83	vrbnica	3	9.09
zlorabiti	7	1.28		nagovarjanje	3	6.91		posiljen	3	6.28					šaš	3	8.41
ovaditi	7	0.69		ugrabitev	3	5.37		ranjen	3	2.78							
obtoževati	7	0.63		tihotapljenje	3	4.76		japonski	3	0.73		gbz SBZ4	167	3.40	SBZ2 gbz	80	4.00
splaviti	6	3.51		starš	3	3.94						posiliti	24	9.25	potekati	4	1.95
ugrabiti	6	0.92		odgovornost	3	2.96		SBZ1 gbz	205	3.20		izsiljevati	8	6.99	osvajati	3	5.14
posiljevati	5	2.19		fotografija	3	2.58		hoteti	4	0.15		nadlegovati	6	6.82	stoptiti	3	3.95
zanositi	5	1.24		množica	3	1.86		rojiti	3	6.81		napasti	6	3.72			
rojiti	4	2.64		družba	3	1.60		poročiti	3	3.75		zlorabiti	5	5.13	gbz z SBZ	71	6.80
pretepsti	4	0.37						zaupati	3	2.06		zahajati	4	7.55	družiti	9	5.31
zalotiti	4	0.20						nahajati	3	1.81		ovaditi	4	5.59	seksati	8	7.64
zahajati	4	0.13						prodajati	3	0.99		zadržati	4	2.88	dobivati	4	5.78
vreščati	3	2.56										otipavati	3	7.13	spati	4	5.34
fasati	3	2.25										ugrabiti	3	4.77	zaplesti	3	5.14
porivati	3	1.98										zlorabljati	3	4.52			
zapeljevati	3	1.76										odpeljati	3	2.81			
oblegati	3	1.54															

Slika 2: Besedna skica leme *mladoletnica*.

dojemali kot stereotipne, žaljive ali (zlasti zaradi neuravnoteženosti gradivskih virov) nereprezentativne. Za eSSKJ je bila sprejeta konceptualna odločitev, da se v primeru, da bi slovar glede na siceršnja merila kot tipične kolokatorje moral navajati (samo oz. zlasti) enote tipa *prsata*, *brhka* (pri *natakarica*), *nepismena*, *neuka* (pri *čistilka*), *brezposelna*, *ločena* (pri *samohranilka*), nabor tipičnih kolokatorjev in vzorcev, v katerih se ti realizirajo, zelo omeji, navaja se le omejeno število zgledov, pri izbiri katerih morajo biti uredniki posebej občutljivi. Kot primer, kako je bilo v eSSKJ omejeno neprimerno ilustrativno gradivo, kakršnega odsevajo korpusni viri, navajamo slovarski sestavek *mladoletnica*. Tudi navedeni besedilni zgledi sicer niso povsem taki, kot bi želeli, a med realnimi besedilnimi zgledi, ki jih je v korpusnih virih mogoče najti, sodijo izbrani med politično najbolj korektne.

mladolétnica mladolétnice
[mladolétnica]
samostalnik ženskega spola

🔊 🖐️ 👁️ ↶

Pomen

1. ženska, ki ne dosega zakonsko določene starosti, navadno osemnajst let, in zato še nima polnih pravno določenih pravic ter dolžnosti
Po prvih zbranih obvestilih naj bi **mladoletnica** od doma pobegnila s fantom, ker njeni starši njune zveze niso odobraval.

Novi kazenski zakonik bo pomembno prispeval k učinkovitemu boju zoper spolno zlorabljanje in izkoriščanje **mladoletnic** in mladoletnikov.

Le kako je dobro vzgojena, pridna hčerka in učenka osnovne šole postala tako problematična **mladoletnica**?

Slika 3: Prvi pomen iztočnice *mladoletnica* v eSSKJ.

4 Zaključek

Spol je v leksikografiji pomemben, saj odločilno vpliva tako na izbor slovarskih podatkov kot na njihovo strukturiranje v slovarskem sestavku. Za spol kot slovnico kategorijo sicer lahko ugotovimo, da pri oblikovanju slovarskih priložnikov vzbujajo nekoliko manj redakcijskih zadreg, obravnava spola kot družbene danosti v slovarju pa postaja vse bolj zahtevna, saj živimo v svetu, v katerem se družbeni odnosi vedno hitreje spreminjajo, slovarski priložniki pa morajo preudarno odslikavati pojmovni svet jezika, kot ga izkazuje (vsaj) jezikovna raba na eni strani in predpostavljene družbene ideal na drugi.

VIRI IN LITERATURA

- Katarzyna BEDNARSKA, 2013: Kdo naj dela, kdo pa skrbi za otroke? Spolni stereotipi v slovarjih. *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. Ur. A. Žele. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja, 32). 35–42. Na spletu.
- Henri BÉJOINT, 2000: *Modern Lexicography. An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Ursula DOLESCHAL, 2015: Gender in Slovenian. *Gender Across Languages: Volume 4*. Ur. M. Hellinger, H. Motschenbacher. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 333–68.
- Nataša GLIHA KOMAC idr., 2015: *Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: ISJFR ZRC SAZU. Na spletu.
- Vojko GORJANC, 2005: Neposredno in posredno žaljiv govor v jezikovnih priročnikih: diskurz slovarjev slovenskega jezika. *Družboslovne razprave* 48/21. 197–209. Na spletu.
- Vojko GORJANC, 2007: Kontekstualizacija oseb ženskega in moškega spola v slovenskih tiskanih medijih. *Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ur. I. Novak Popov. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko FF UL (43. SSJLK). 173–80. Na spletu.
- Vojko GORJANC, 2017: *Nije rečnik za seljaka*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Lana HUDEČEK, Milica MIHALJEVIĆ, 2018: Croatian web dictionary Mrežnik: One year later – What is different? *Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika 2018*. Ur. D. Fišer, A. Pančur. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. Na spletu.
- Alexandra JAROŠOVÁ, 2015: *Slovo v slovníku z pohľadu času a normy*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- Boris KERN, 2015: Politická korektnost v slovaropisju. *Škrabčevi dnevi* 8. Ur. D. Zuljan Kumar in H. Dobrovoljc. Nova Gorica: Založba Univerze v Novi Gorici. 144–54. Na spletu.
- Simona KRANJC, Martina OŽBOT, 2013: Vloga spolno občutljivega jezika v slovenščini, angleščini in italijanščini. Ur. A. Žele. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja, 32). 233–39. Na spletu.
- Erika KRŽIŠNIK, 1997: Kdo govori kako. 33. *SSJLK*. Ur. A. Derganc. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 45–56.
- Rado LENČEK, 1972: O zaznamovanosti in nevtralizaciji slovnične kategorije spola v slovenskem knjižnem jeziku. *Slavistična revija* 20/1. 55–64. Na spletu.
- Vera KOZMIK, Jasna JERAM (ur.), 1995: *Neseksistična raba jezika*. Ljubljana: Vlada RS, Urad za žensko politiko.
- Tjaša MARKEŽIČ, 2018: (Ne)omejenost tvorbe feminativov v slovenščini. *Slavia Centralis* 11/1. 61–78. Na spletu.
- Damjan POPIČ, Vojko GORJANC, 2018: Challenges of adopting gender-inclusive language in Slovene. *Suvremena lingvistika* 44/86. 329–50. Na spletu.
- Marta SILVESTER, 1978: *Priročnik za tehnično stran redakcije gesel*. Ljubljana: ISJFR ZRC SAZU.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1970–1991*. Ljubljana: DZS. Na spletu.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika: Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja, 2014*. Ljubljana: SAZU in ZRC SAZU, ISJFR. Ljubljana: CZ. Tudi na spletu.

- Marko STABEJ, 1997: Seksizem kot jezikovnopolitični problem. 33. *SSJLK*. Ur. A. Derganc. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 57–68.
- Branislava VičAR, Boris KERN, 2017: Možnosti jezikovnega izražanja nebinarnih transspolnih identitet v slovenščini. *Dialogi* 53/11–12. 223–37.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 1997: Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. 33. *SSJLK*. Ur. A. Derganc. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 69–79.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*. Ljubljana: ZIFF.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2006: Kategorialnost leksemov med slovarjem in slovnico = On the categorialness of lexemes between lexicon and grammar. *Slovensko jezikoslovje danes = Slovenian linguistics today*. *Slavistična revija* 54/4. 23–42, 377–99.
- Jože TOPORIŠIČ, 1981: K teoriji spola v slovenskem (knjižnem) jeziku. *Slavistična revija* 29/1. 79–94.
- Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

SUMMARY

The article shows that the category of gender is of major importance in monolingual explanatory dictionaries of Slovenian, because it influences the choice of information included in dictionaries as well as its position in the structure of a dictionary entry. The category of grammatical gender considerably affects the macrostructural and microstructural hierarchies of dictionary entry data. On the other hand, lexicographers pay more attention to gender as a social category with regard to the problems of incorporating relevant lexicographic data into dictionaries. This is because the problems of equal representation of social relations among genders in dictionaries, especially at the level of dictionary definitions and examples of use, are particularly relevant in light of ever faster changes in contemporary lexicography. The article also points out some editorial dilemmas encountered by lexicographers with regard to the category of gender.

